

VLASTISLAV HÄUFLER

ESEJ O GEOGRAFII, JEDNOTNÉ A REGIONÁLNÍ

V. Häufler: *Essay dealing with geography, consistent and regional*. — Sborník ČSGS 87:1:23—40 (1982). — The author get through the contemporary trends in world geography. The titles of chapters indicates contents of them: Crises or boom of geography? Evolution of geographical thoughts. Geographization of geography. Having determined the principal problems the author then concentrates on the situation in marxist geography in Czechoslovakia.

Krize, nebo konjunktura geografie?

V sedmdesátých letech můžeme bezesporu pozorovat pokrok v rozvoji teorie geografie a další úspěchy v praktické aplikaci geografických znalostí. Užívání kvantitativních metod a moderních technik je i u nás už daleko za svými počátky. Některé vážné překážky byly odstraněny, dokonce i propast mezi monisty a dualisty ve smyslu V. A. Anučina (1972) zčásti zasypána — vlivem systémového přístupu. Ale ve skutečnosti staré rozpory vystupují stále a nově se vynořují. I s tím, jak se rychle střídají etapy vývoje a převládající trendy.

Termín *geografie* zůstává dnes — i snad pro většinu geografů — vlastně jen jako tradiční název už pro řadu diferencovaných věd, jen málo zřetelně spojených (mimo společný původ) společným objektem a hlavní metodou zkoumání. Ke své škodě. To zjišťuje více geografů, volajících — v této etapě — po zesílení syntézy. Ale v jiných vědách je tomu podobně (např. biologie); srovnávání však je možné jen omezeně. Geografie je v pravém slova smyslu v paradoxním postavení, vyplývajícím z její integrálnosti, charakteru stojícím zcela v protikladu k základní tendenci dnešní vědy — specializaci.

Geografie, či systém geografických věd, zkoumá geografickou (krajinnou) sféru jako vzájemné protnutí geosféry Země a jejich okolí. Takováto definice je dnes přijatelná prakticky všem geografům — když respektujeme terminologické difference. Nevyslovuje se ještě k různým velmi sporným názorům. Už objekt zkoumání geografie se nejen různě nazývá, ale hlavně chápe. I jen to vedlo v důsledcích k odcizování fyzické a socioekonomické geografie, k nadměrné specializaci ve všeobecné geografii, k stagnaci v regionální geografii, „k opustení štúdia krajiny ako krystalizačného jadra, ako substancie výskumného poľa geografie“ (E. Mazúr et col. 1980, s. 107). V. A. Anučin (1972, s. 84) v souvislosti s tím dokazoval až kuriózní situaci: specialisté, nazývající se geografové, se ve skutečnosti už nezabývají geografii, ale jednotliví představitelé blízkých věd obohacují geografickou vědu, ač se za geografové nepovažují.

Geografický výzkum se ubírá v zásadě po dvou liniích: 1. systematické (nometické) a 2. regionální (idiografické). Tato dichotomie poznamenává geografii po celou dobu její existence a dnes znovu vystupuje jako markantní a nutnost harmonického vztahu mezi nimi jako naléhavý problém. Do oblasti zájmu geografic-

ké vědy se dostávají nové a nové jevy a geografický přístup je aplikován v některých přírodních, společenských a technických vědách. Téměř tak, jako matematické a jiné exaktní metody a techniky. Prakticky všeobecně byla např. přijata geografická koncepce obklopujícího prostředí. Objevily se i nové vědy, hlásící se ke geografii jako jednomu ze svých rodičů — regionální ekonomika, regionální sociologie, regionální demografie, regionální věda, ekistika, geoekologie.

Ve světě vychází asi 1100 geografických časopisů a nejméně trojnásobný počet také geografii zahrnuje. A např. každý ročník geografické série Referativního žurnálu přináší informace o více než 40 tis. vědeckých článků a publikací. Informační boom není jen znakem rozvoje geografie, ale všech věd. Nasazení špičkové výpočetní a automatizační techniky pro zpracování informací je nezbytné.

Dočasné těžkosti ve vývoji naší vědy vystupují např. i v první geografické velmoci. Podle Z. E. D z e n i s e (1980, s. 44) přes veliký růst počtu vysoce kvalifikovaných geografů jejich podíl mezi sovětskými vědci se zmenšil. Ale jistě ne tak, jako v ČSR. Český příklad nutno považovat za extrémní: místo 4 geografů v řadách členů ČSAV (r. 1956) není tam ani jediný, na vysokých školách mezi učiteli na 10 katedrách jen 2 z nich jsou profesori (r. 1981 jako r. 1912). Ale reprezentativní ukazatel rozvoje geografie to není!

Víme, že analýzou jednotlivých komponentů geografické sféry dosahují specializované geografické vědy i vynikajících výsledků. Analýza v procesu poznání je užitečná a nutná. Ale už společný objekt geografie svým charakterem jí klade v naší vědě hranice. V. A. A n u č i n (1972, s. 273 aj.) je stanovil dosti přísně, ale, myslím, zcela přijatelně: *Jenom pokud jsou analyzovány jednotlivé komponenty geografické sféry jako části celku, zůstává studium v rámci geografie.* V opačném případě přechází do jiných a nových vědních oborů.

Problém obecného a jedinečného vidím jako vzájemný vztah mezi analýzou a syntézou. Pro geografii je zásadní, regionální pak zejména. O tom bude psáno dále, zde snad jen konstatování o značné rozdílnosti názorů. Ale najde se i shoda autorů v tom, že autor regionálně geografické práce nemůže opomenout místní zvláštnosti přírody, obyvatelstva a hospodářství, této triády, symbolizující nejen „klasickou“ regionální geografii.

Geografie jako každá věda je univerzální a problémy, které včera někdy vystoupily, jsou dnes či zítra na pořadu všude. A výsledky se brzo zobecňují pro celý svět. Sovětští geografové přijali konkrétní metody a vědecké techniky americko-britských a jiných západních autorů, geokybernetiku, modelování, teorii geoinformací aj., které jimi byly dříve aplikovány. Západní geografové neváhali osvojit si tak mnohé z toho, co do moderní geografie přinesli geografové sovětské a jiní marxističtí, třebaže toho plně nevyužili k zvýšení metodologické a poznávací hodnoty své práce.

Ve světě dochází k přehodnocování kvality metodologického vývoje geografie, pokračuje transformace jejích paradigmat, objevují se i úvahy o smyslu „kvantitativní revoluce“ (termín I. B u r t o n z r. 1963). Nestala se novým základem celkové rekonstrukce metodologie geografie (A. K u k l i n s k i 1979). Ale o inovaci se velmi zasloužila. Na čas ovládlo v geografii hledání prostorových zákonitostí, potom přístup problémový, akcentuje se hledisko ekologické, uvažuje se o problémech globálních, mnozí se chtějí zabývat prognózou.

V sovětské geografii se mnohé vyřešilo diskusemi o teoretických problémech, zejména vyvolaných pracemi V. A. A n u č i n a (1960, 1972). Nověji — při ontologickém hledání objektu geografie — se k hlavním problémům vyjádřil na vyso-

ké úrovni např. I. V. K r u t (1978). Shledává, že „ujasnit si svůj objekt se pro geografii ukázalo nejtěžší ze všech věd o Zemi“ (s. 249). Z dalších V. S. L j a m i n (1978) uznává geografickou formu pohybu (A. A. G r i g o r j e v), jejímž nositelem je geografická (krajinná) sféra a spojují geografické vědy v celostný systém (s. 175).

V buržoazní geografii překonal v teoretických problémech A. H e t t n e r a a R. H a r t s h o r n a W. B u n g e (1967), rozdělující geografii na klasifikační (regionální) a teoretickou (konstruktivní). První prý odpovídá na otázku, co kde je, druhá vysvětluje, proč se to zde nachází (s. 203 rus. vyd.). Zformuloval základní principy „matematické“ geografie, kterou považuje za teoretickou geografii, rozvedl myšlenky Christallera, Löscheho a jiných. Velkou popularitu získali svými knihami britko-američtí autoři R. A b l e r, J. A d a m s, P. G o u l d (1972), D. H a r v e y (1973), P. H a g g e t t (1975, 1979), k nimž se několikrát vrátím.

V současných směrech vývoje světové geografie lze se přes všechny nesnáze orientovat. Největší generalizaci v tom provedl K. K. M a r k o v (1978, s. 67—72). Rozeznává především tendenci r e a l i s t i c k o u, která prý je reprezentována hlavním proudem, usilujícím dát své výsledky praxi. Druhou je tendence t r a d i č n í. Geografové zveřejňují práce, v nichž nepřihlížejí k novým metodám a úkolům (zdroje, prognóza). Třetí je tendence m ó d n í. I v ruštině zní jí přidělený název poněkud pejorativně. Dala by se dobře demonstrovat i na pracích z Československa. Projevuje se např. náklonností k zavádění nových a zbytečných termínů.

K současným problémům a úloze geografie v poznání světa se několikrát vyslovil z vedoucích sovětských geografů I. P. G e r a s i m o v. Soudí, že skvělé výsledky fyziky, chemie, matematiky atd. nehrozily existenci geografie. Objekt geografie je nevycerpateľný vlivem ekonomické aktivity lidstva, růstem jeho materiálních a kulturních potřeb, nutností dalšího výzkumu „přírody a zdrojů, hospodářství, způsobu života obyvatelstva všech států“ (1976, s. 197). Podle G e r a s i m o v a, jehož stanovisko v diskusi o jednotě geografie bylo spíše zdrženlivé, specializované geografické vědy (podle potřeb praxe) svými výsledky vytvořily veliký potenciál i k udržení její jednoty, k integraci. Vidí ho v základních principech, na nichž jsou založena geografická studia: historickém, regionálním, ekologickém, sociologickém, antropogenním.

Ju. G. S a u š k i n, nejznámější z žáků Baranského, ve své knize z r. 1973 i v pozdějších pracích považuje za „objekt, sjednocující úsilí geografických věd, landsaft, tj. přírodní komplex, ve kterém řada vztahů a kvantitativní zvláštnosti byly změněny výrobní činností společnosti“ (s. 164). Obhájí pojetí systému geografických věd a byl mezi stoupenci koncepce V. A. A n u č i n a, ale v polemice s autorem z tábora dualistů (A. G. I s a č e n k o) popřel, že by „sama existence ekonomické geografie jako geografické vědy závisela od spojení s fyzickou geografii“ (tamže s. 6).

Pro celistvost, jednotu geografie, se ze sovětských geografů v sedmdesátých letech vyslovila zcela převažující většina významných geografů, takže je ani nemohu ve výčtu uvádět. Na druhé straně myšlenku naprosté samostatnosti fyzické a socioekonomické geografie podporovali také známí autoři, např. P. M. A l a m p i e v, D. L. A r m a n d, B. N. S e m e v s k i j, O. A. K o n s t a n t i n o v, Ja. G. F e j g i n a j. (A. G. I s a č e n k o už uveden). Některé je nesnadné tak jednoznačně zařadit do jednoho ze dvou táborů, např. A. M. K o l o t i j e v s k é h o. Ten však svými pracemi správně demonstruje, jak jednotu geografie je třeba chápat konkrétně, ne abstraktně, tj. ve smyslu stírání rozdílů fyzické a ekonomické

geografie. Pro jednotu geografie svědčí podle něho (1967): teritoriálnost, komplexnost, současnost, historismus.

Tyto úvahy o dvou směrech v teorii sovětské geografie — dnes už sjednocovaných — (diferenciace je podle jiných kritérií) mají účel také v tom, abychom si uvědomili, že zástupci obou se zapsali do fondu sovětské geografie vynikajícími díly. Co z toho vyvodit? Zajisté nikoli podceňování teorie, významu zásadních idejí. Zato zjištění, že při stejné metodologické bázi různých škol v sovětské a vůbec marxistické geografii „mohou kvést různé květy“. Hubíme jen jedovaté idealistické býlí. Z bojových polemik v sovětském tisku — i negeografickém — vznikl u nás svého času nesprávný názor až o nepřekonatelných rozporech mezi monisty a dualisty. Ale samozřejmě i monisté věděli, že fyzická geografie je věda přírodní a socioekonomická geografie věda společenská, i dualisté uznávali, jak je potřebná akční spolupráce „dvou geografii“.

V tomto defilé názorů významných geografů dneška uvedu z příslušníků socialistických států ještě dva — J. K o s t r o w i c k é h o a E. N e e f a. Vedoucí polský ekonomický geograf, který je ale také autorem dokonalé fyzické geografie PLR, napsal (1975, 1978), že pojem „organizace prostoru“ nejlépe charakterizuje předmět současné geografie. Opírá se v tom o známé práce britsko-amerických geografů.

E. N e e f (1967, 1974) při hledání geografického objektu šel cestou empiricko-ontologickou. V analýze základů všeobecné geografie zdůrazňuje reálnost krajiny (landšaftů), ty vytvářejí geografickou sféru, kterou nazývá geosférou. Správně vidí, že přírodní krajina je fikce, všechny byly změněny činností společnosti.

Ve zvláštním čísle (2, roč. 27) *Internat. Social. Science Journal*, věnovaném současně geografii, dominoval ze západoevropských autorů francouzský geograf G. S a u t t e r (1975). Píše o tom, že regionalismus nelze chápat jako abstraktní přístup. Prostor je třeba považovat za organizovanou stavbu, systém. Zdůrazňuje význam přístupu ekologického a studium dynamiky toků hmoty, energie, informací. Věnuje se i problému vzájemného vztahu obecného a jedinečného v geografii, tj. trendu k specializaci a trendu k syntéze. Uznává obojí a zdůrazňuje nutnost integrace při řešení nejdůležitějších úkolů. V kritickém přístupu vidí podobnost geografie americké a evropské „vycházející z marxistické doktríny“ (s. 247).

Zcela jinou koncepci reprezentuje v západoevropské geografii C. T r o l l, propagátor geoekologie (1970, 1972), v níž rozeznává směr geografický (prostorová organizace ekosystémů) a biologický. Ve svých pracích se jako skoro všichni buržoazní vědci hlásí k „jednotné“ geografii, kterou řadí mezi vědy přírodní, duchovní a sociální. Zkušenosti, metody, cíle geografie jsou pro vědu jako celk nepostradatelné, čemuž samozřejmě věříme, třebaže v tomto případě je to nedostatečně dokázáno. K demonstraci svého přesvědčení o nutné těsné spolupráci věd o čase a prostoru si T r o l l (s. 574) vypůjčil 180 let starý citát J. G. H e r d e r a: „Die Geographie ist die Basis der Geschichte, nichts als eine in Bewegung gesetzte Geographie der Zeiten und Völker. Wer eine ohne die andere betreibt, versteht keine; und wer beide verachtet, sollte wie der Maulwurf nicht auf, sondern unter der Erde wohnen“.

P. G o u l d, spoluautor *Spatial organization*, se v už citovaném časopise (1975) vyslovil zejména k problému matematiky v geografii. Odpovídaje na otázku, zda představuje konceptuální revoluci nebo nový nástroj vědeckého poznání či nikoli, uvádí, že pomocí matematického aparátu možno najít základní hluboké struktury a objevit skryté svazky; dokazuje, že matematika přináší nové perspekti-

vy rozvoje geografie. Staré generace získávaly od geografie informace o prostoru, přicházející generace bude chtít nové a složité údaje, charakterizující společnost a přírodní prostředí.

R. A b l e r, J. A d a m s a P. G o u l d ve zmíněné učebnici (1972) a D. H a r v e y v *Explanation in Geography* (1973) se mnoho obírají analýzou prostorové organizace společnosti. Rozumí se ovšem abstraktní společnosti, bez tříd. D. H a r v e y zná 5 základních geografických témat: teritoriální diferenciace, landsaft (landscape), vztah prostředí-společnost, prostorové rozmístění, geometrické vztahy (s. 114—116 orig.). Soudí, že stanovení prostorových vztahů zůstává vlastním předmětem geografie; pro jejich objasnění slouží třídění a klasifikace dat, morfometrie, analýza vztahu příčina — následek, tomu blízký tzv. časový způsob vysvětlení, analýza funkční a ekologická, systémová analýza (s. 79—81 orig.). Mezi další západní autory, kteří nejvíce ovlivnili světovou geografii, patří P. H a g g e t t (1975, 1979). Je jako ve své starší, tak i v novější své „knize století“ originální i v podání, populárním výkladu moderních přístupů. Základní geografická témata uvažuje stejně jako výše uvedení. Britsko-americká geografie je vedle sovětské dnes zřetelně nejproduktivnější. Ale někteří geografové, i I. P. G e r a s i m o v (1976, s. 199), si všimli, že její široké uplatnění metod matematické statistiky a kybernetiky oživilo chorologické pojetí, když mu vlastně přidalo *módní aureolu*.

Negativním doprovodným znakem rozvoje moderní geografie je terminologická inflace. Každoročně se objevují desítky nových termínů i pro dávno a dobře pojmenované objekty, jevy, vztahy. Dorozumění se už proto stává obtížnější. Autorská nekázeň je v tomto směru naprostá a nezná rozdílů filozofických a národnostních. Kdo dokáže definovat a dobře odlišit obsah třeba takovéto řady pojmů: oblast, areál, rajon, region (mikro-, sub-, mezo-, makro-), krajina, landsaft, geosystém, chorosystém, ekosystém, compage, geomer, geoekobiota, socioekosystém, biogeocenóza — vyskytující se jen v pracích, které jsou zde citovány a na konci ve vybrané literatuře zařazeny. Podobných sérií je možno uvést mnoho. Vznikají i zbytečné názvy pro „nové“ disciplíny jako agrogeografie, letecká geografie, geografie vědy, geografie výživy atd. Do existujícího terminologického aparátu by se bývala věšla i nauka o geosystémech (= komplexní fyzická geografie) a konstruktivní geografie (= aplikovaná geografie).

Znepokojujícím problémem i v naší vědě, jako v mnoha jiných, se stává velice se zvětšující roztržka mezi obsahem a úrovní geografie školské, geografie na univerzitách a špičkou světové geografie. Z. E. D z e n i s (1980 s. 11) a předtím i jiní soudí, že funkci „mostů“ mohou plnit pravidelně vycházející monografie o teorii a metodologii geografie. Pro naše poměry prání těžko splnitelné.

Několika větami se zmíním o aktuální situaci na gymnáziích. Předsednictvo ÚV KSČ schválilo 4. března 1976 „Návrh dalšího rozvoje československé výchovně vzdělávací soustavy“. Dokument obsahuje hlavní zásady výchovy a vzdělání za současné etapy vývoje socialistické společnosti, dílčí projekty je aplikují. V našem případě se např. těžiště obsahu látky přenáší z regionální geografie na všeobecnou geografii. Při zkrácené výuce geografie do 2 ročníků, vzhledem k současným tendencím vývoje naší vědy a za předpokladu kvalifikované výuky regionální geografie na škole základní, je to asi změna nutná. Smíšené pocity vyvolávají však pokusné učebnice, nástroj, který má v realizaci nejvíce pomoci. První díl přináší pěkně podané moderní pojetí fyzické geografie, ale v nadměrném rozsahu a ještě je doplněn i výkladem systémové teorie, který by byl více na místě v matematice a biologii. V druhém díle, věnovaném socioekonomické geografii, je přijata zásada neodvětvové struktury, ale *prostorové organizace*, zavedená do geografie britsko-americkými geografiy a dosud populární. Závislost na těchto vzorech je až příliš zřetelná a přitom navíc není ani dostatečná demonstrace na národním ma-

teriálu. Vždy tak oceňovaný politickovýchovný dopad geografie vymizel, student se zde o ekonomické problematice (tím méně o geografických aspektech) dnešního světa dozví velmi málo. Z celého rozsahu výuky geografie v obou třídách zůstává na regionální geografii (mimo ČSSR) resp. tzv. politickou geografii světa 20 hod., tj. ani ne 11,5 %. Třetí (!) díl učebnice geografie pro 1. tř. gymnázia, obsahující kartografii, jsem měl jen k stručnému nahlédnutí, z něhož usuzuji, že tu vrcholí snaha jakoby ovládající celý autorský a redakční kolektiv, tj. učinit výklad co možná těžko srozumitelný, pochope- ní látky nesnadné a tak dosáhnout, aby geografie byla předmětem obávaným. I pro po- volané odborníky nebylo snadné pokusné učebnice získat nebo dokonce hodnotit. A tak se musíme obávat, že po „osvědčení“ na několika školách se objeví jako definitivní a s nimi bychom jen obtížně realizovali tak progresivní myšlenky uvedené direktivy před- sednictva ÚV KSČ o výchově a vzdělávání v oblasti geografie. K tomu, co bylo výše uve- deno, možno ještě dodat, že předpoklad kvalifikované výuky regionální geografie na zá-kladní škole nebyl splněn. Také pozorujeme, že se spíše zeslabuje šíření regionálně ge-ografických vědomostí prostředky mimo školu. Šéfredaktor n. p. Kartografie ing. A. H a š e k označil nedávno za příčinu, že se zdržuje vydávání vynikající sbírky *Poznááme svět*, nikoli technické či finanční nesnáze, ale nedostatek autorů — geografických kar- tografů a regionálních geografů. Pesimista by řekl, že se naše školská geografie podobá černé skříňce systémové teorie s malou nadějí na vývoj. My však nejsme pesimisty.*

Nemohu věnovat více pozornosti středoškolské geografii zde v expozici práce, věnované úvahám více teoretickým. Nejlépe mohu tyto řádky zakončit slovy jedno- ho z představitelů sovětské geografie a vedoucího kolektivu, který získal státní ce- nu za novou středoškolskou učebnici regionální geografie V. P. M a k s a k o v- s k é h o (1978, s. 337): „Jestliže si dáme za úkol „zlověstnou“ popisnost zcela odstranit i ze školské geografie, zůstane ještě méně šancí dočkat se objevení nových Kropotkinů, Timirjazevů, Obručevů, Fersmanů“.

Oprávněnost v nadpise položené otázky byla jistě doložena. Autorovi zbývá po- vinnost naznačit, jaká by měla být odpověď na ni. Teoretický a vůbec tvůrčí kvas a boj různých názorů ve vědě, to rozhodně nejsou znaky krize. Ani ne konjunktury, kterou označujeme vývoj pro vědu ne zrovna zdravý, řekněme s „lacinými“ nebo přehnanými úspěchy. Tedy ani krize, ani konjunktura, ač nevýrazné znaky obou jsou v dnešní geografii vidět.

Hlavní rozpory v geografii vyplývají z řešení vztahu společnost — prostředí a obecné — jedinečné, jdou po linii všeobecné — regionální nebo souhrnné dife- renciace — integrace, čili analýza — syntéza. Ve vývoji naší vědy se stále opaku- jí, rozumí se ve spirále, vždy na vyšší úrovni než dříve. Přesvědčme se o tom.

Vývoj geografických idejí

Geografie vznikla dříve než většina srovnatelných věd, když se záhy oddělila od staré filozofie, obsahující všechno pozitivní vědění o světě. V dějinách antické vědy rozeznáváme několik období a v souvislosti s tím i etapy vývoje geografie. Nejdříve se geografie chápala jako kosmologie (H o m é r, íónská škola, pythagorejci). Od 5. nebo 4. stol. před n. l. začíná období antropocentrické (sofisté, stoikové, epikurejci, skeptici), geografie se zabývala studiem obydlené souše, kterou H e r o d o t nazýval oikumené. Třetí, dlouhé období orientuje geografii na mapování zemského povrchu. Spojujeme je s jménem E r a t o s t h e n a, H i p p a r c h a a P t o l e m a i a. T i a s n í m i A r i s t o - t e l e s reprezentují směr systematický, neboli matematicko-přírodovědecký. Při bližším

* Tyto kritické řádky, jako celou esej, jsem psal v lednu a únoru r. 1981 a diskutoval je se členy pracovní skupiny regionální geografie na katedře ekonomické a regionální geografie přírodovědecké fakulty UK v Praze. Na schůzi redakce Sborníku ČSGS v říjnu 1981, kdy byl rukopis přijat do tisku, informoval recenzent s. doc. dr. J. Demek, DrSc., že situace se už značně změnila. Mnohé výtky k středoškolským učebnicím a výuce geo- grafie jsou prý už neaktuální. I když tomu věřím, ponechal jsem původní znění textu. (V. H.)

studiu však ne bez výhrad. Někteří představují i spojení mezi tímto směrem a směrem regionálně geografickým, v němž se vedle výše zmíněného Herodota uplatňuje na přelomu éry Strabón, opravdový předchůdce středověkých kosmografů a podle mnohých autorů největší geograf své doby. A skutečně jeho *Geografika* obsahují i začátek teorie regionální geografie.

Starořecká geografie chápala nakonec Zemi jednou jako část vesmíru, jindy se zabývala orientací na jejím povrchu (což spolu souvisí), nebo sledovala oblasti obývané různými národy. Ptolemaios nazval první orientaci *kosmografií*. Tento název byl potom synonymem celé geografie na křesťanských univerzitách ve středověku. Druhý způsob nazírání nazval šťastně *geografií* a dnes se kryje především s kartografií. Třetí pak byla podle něho — i skutečně — *chorografie*, matka regionální geografie. Dnešní všeobecná geografie se vyvinula ze všech tří uvedených směrů, především ale regionálně geografického.

Objevuje se relativně pozdě, po středověké depresi vědy až v polovině 17. stol.

Philipp Clüver podal ve svém spise z r. 1624 fundamentální dílo regionální (a historické) geografie. Ovlivnil (podle B. Horačka, 1968, s. 102) v nizozemském Leidenu vycházející rozsáhlou regionálně geografickou sbírku, v níž k nejlepším patří P. Stránského *Respublica Bojema* a poslední svazek, věnovaný Japonsku, je od B. Vareni a. Slávu tohoto autora však založil jiný spis — *Geographia generalis* z r. 1650. V něm po statích o Zemi jako planetě (*affectiones coelestes*) píše o fyzické geografii (*affectiones terrestres*), jejíž je tak zakladatelem. Přešel od kvantitativních pozorování antických geografů ke kvalitativním pozorováním i pokusům v úsilí zjistit příčiny pozorovaných jevů v hydrografii, klimatologii a geomorfologii. *Geographia generalis* obsahuje i statě o matematické geografii a kartografii, ale „*affectiones humanae*“ jen stěží mohou představovat začátek socioekonomické geografie. Vedle všeobecné geografie staví B. Varenius geografii speciální, zvláštní, tj. regionální (*geographia specialis*). Speciální geografie se nazývala (17. stol.) také historickou a politickou geografii.

V roce 1642 se mohli setkat neznámý mladý B. Varenius a učený a slavný stařec J. Á. Komenský. Jistě se tak nestalo a vliv *Geographie generalis* se ani nedá nalézt v díle největšího pedagoga, který zahrnoval geografii do své pansophie. Komenský, první z Čechů, začátkem 17. stol. použil název „geografie“ (poprvé v češtině až L. Bartoloméides koncem 18. stol.).

Po dvě století bylo z Vareniova spisu čerpáno a vracejí se k němu i dnešní autoři, uvažující o rozdělení geografie na všeobecný a regionální směr.

Stará ruská geografická věda vrcholí v 18. stol. jmény V. N. Tatiščeva (1888—1750) a M. V. Lomonosova (1711—1765), jimž byla známa práce Vareniova, vydaná ruský už r. 1718. Tatiščev navrhuje dělení geografie na 3 části všeobecné, 3 podle měřítka (planetární, státní území, regionální) a 3 v historickém pohledu (T.: *Izbrannyje trudy po geografii Rosii*. Moskva 1950, s. 211). Také Lomonosov jako Tatiščev (a Varenius) dělí všeobecnou geografii na 3 složky, třetí pak nazývá ekonomickou geografii (Sauskín 1973, s. 55). Požadoval organizovat akce vedoucí k zjišťování územní dělby práce, poznal a zdůvodnil význam kartografické metody.

Na německých univerzitách se v 18. stol. vytvořila „státověda“ blízká regionální geografii a tradovaná zejména na právnických fakultách. Kniha G. Achenwalda o evropských státech byla předepsanou učebnicí i na univerzitě v Praze na přelomu 18. a 19. stol. Lépe je látka podávána v rozsáhlém díle jeho současníka A. F. Büschinga (1724—1793). Když se ze „státovědy“ vyvinula statistika, co zůstalo, nebylo pro regionální geografii cenné dědictví.

I. Kant (1724—1804) považoval všeobecnou a regionální geografii za celek, navzájem se podmiňující části jedné vědy. To byl klad ve srovnání s názory současníků, kteří oddělovali výzkum v globálním a regionálním měřítku. Nepřijatelný je Kantův pokus o kompromis mezi materialismem a idealismem a nebláhý jeho vliv u následovníků.

Přibližně dvě století po slavném spise Vareniově se objevují nejlepší díla Alexandra Humboldta (1769—1859). V díle *Kosmos* určil správně geografii za úkol studium toho, co existuje na povrchu Země. Ale předtím, pod vlivem Kantovy myšlenky, navrhl pochybné rozdělení věd na systematické, historické a prostorové (chorologické). Už v předmarxistickém období však i tzv. systematické vědy respektovaly vývoj a vztahy v prostoru.

Na českou geografii měl větší vliv Karl Ritter (1779—1859) svojí „srovnávací“ geografii (inspirace u Strabóna a Ptolemaia), pátráním po příčinnosti (srovnávací metoda je aplikována i v díle Humboldtově), směsí idealistických názorů v teorii (Kant a Hegel). Ritterovy myšlenky o paralele vývoje přírody a lidstva a vzájemném vztahu prostředí a společnosti přitahovaly vědce různých národů.

Od té doby vznikl dlouho trvající rozkol mezi směrem přírodovědecko-materialistickým, který se obrátil k Zemi jako celku, a směrem idealisticko-historickým, nazývaným také směrem *regionální systematizace*. Mezi pokračovateli Humboldta ve směru prvním vynikl např. Oscar Peschel (1826—1875); na cestách druhého, Ritterova směru, zabloudil Friedrich Ratzel (1844—1904), otec antropogeografie.

Také u nejpokrokovějších průkopníků geografie 19. stol., živelných materialistů, projevoval se výrazně geografický materialismus. Patřil mezi ně např. J. Elisée Reclus (1830—1905) a P. P. Semjonov Ďan-šanskij (1827—1914). Reclus vytvořil rozsáhlé a výborné regionálně-geografické monografie a zaujal ho nejen vliv geografické prostředí, ale i zpětné působení. Semjonov Ďan-šanskij vytvořil základy ekonomické regionalizace a některé jeho práce s velkým zájmem četl K. Marx (o tom viz Ju. G. Sauškin in *Voprosy geografii* 31, s. 123. 131, Moskva 1953).

Všeobecná geografie se v 19. stol. vyvíjela stále především na základě regionální geografie, ale směrem k nesprávně chápáné vědě „systematické“. Krystalizují i myšlenky o specifické geografické sféře a zonální zákonitosti. A. Hettner (1859—1941) se později pokusil inovovat Kantovu klasifikaci věd a dokázat, že geografie je věda (výlučně) chorologická. A celá geografie byla u něho reprezentována geografii regionální. Ale také jiní geografové té doby se obraceli k směru regionálnímu, přičemž za vlastní předmět bádání prohlásili „regio“ a tak vlastně povstal název *regionální geografie*, který tedy není starý a je širší než *Länderkunde* či *stranovědění*. Vznik termínů *regio*, *regionalismus*, *regionalizace* je spojen i s růstem zájmu o územní komplexy přírodních jevů, ale především s odporem proti centralizaci monopolního kapitalismu, kdy se začaly nivelizovat specifické rysy kulturně historických oblastí.

V učení o geografických zónách L. S. Berga (1876—1950) se objevuje komplexní regionální přístup a překonání rozporu metody idiografické a nomotetické. Berg vědomě navázal na dílo V. V. Dokučajeva (1846—1903), který významně ovlivnil fyzickou geografii.

Na přelomu století jsou v socioekonomické a regionální geografii jiné školy zatlačovány rozvojem názorů Ratzelových a Hettnerových v německé sféře, ale i mimo ni, i nástupem nové antropogeografické školy V. de la Blanche (1845—1918). Ta ovlivnila významně i českou geografii. Anglosaská geografie namnoze postoupila dále než německá a francouzská orientací i na geografii výroby a praktické užití výsledků a také vyzdvihla princip regionálnosti. Ale nedocenili ho stoupenci všech uvedených škol, sjednocovaných vyznáváním metafyzické „jednoty“ geografie. A. E. Huntington (1876—1947) a H. J. Mackinder (1861—1947) se americko-britská geografie dostala až skoro na úroveň německé geopolitiky a rasismu.

Fyzická geografie, nehlídící na nutný harmonický vývoj celého systému geografických věd, zaznamenala úspěch. Vyvinuly se originální školy — W. M. Davis (1850—1934), S. Passargeho (1867—1958), E. de Martonne (1873—1955) aj. Z jejich představitelů S. Passarge, kritik Davisův, přispěl i k chápání celostnosti geografických systémů a rozvedl myšlenky o hierarchii geografických objektů. Dílo E. de Martonne znamená mnoho i v prosazení regionálního principu v celé geografii.

Ucelenou koncepci buržoazní geografie poloviny 20. stol. podal R. H a r t s h o r n e, autor *The Nature of Geography* (1939—1959), jímž se dostáváme v tomto přehledu, stručném a nikterak reprezentativním, až k prahu současnosti. Obhajuje unikátnost geografických jevů, kritizuje dělení věd na přírodní a společenské, zjišťuje, že „geografie se zabývá přesným, uspořádaným, racionálním popisem a výkladem neustále se měnícího charakteru zemského povrchu“ (*Perspective of the N. of G.* 1959, s. 21). Vedle této obvykle citované definice jsou v téže práci i její modifikace, podle mne vhodnější (s. 47): „to describe and interpret the variable character from place to place of the earth as the world of man“ nebo (s. 172): „the study that seeks to provide scientific description of the earth as the world of man“. Z Hartshorna vydatně čerpají dnes i ti autoři, kteří uznávají, že jeho definice vystihuje jen poslání geografie v minulosti, ale ne v druhé polovině 20. stol. Také kritik Hartshorna W. B u n g e, dnes tak známý teoretik geografie, který je v meritru opravdu samostatný. Myslí, že proces matematizace geografie bude mít za následek dokonce stírání hranic mezi geografickými disciplínami: „... úsilí k větší efektivnosti výzkumu povede k dělení geografů ne podle dnešních odvětví, ale podle zvláštností teoretických modelů prostoru — na specialisty v otázkách objektů — bodů, objektů plošných, problémů centrálních míst aj.“ (1967, s. 205). Ale nemá v tom spíše pravdu V. S. L j a m i n (1978, s. 75) když píše, že „pouze z prostorových svazků lze sotva objasnit, proč se to zde nachází“?

Jak už jsem uvedl, v dlouhé historii geografie pozorujeme neustálé navracení se i k výchozím otázkám. Vzpomeňme už na geografii antickou a středověkou, ale zejména potom, v pionýrské době kapitalistické, na spory směru přírodovědecko-materialistického a idealisticko-historického (označení jsou nepřesná), později můžeme pozorovat boj determinismu a indeterminismu, dále vyhrocená pojetí monistické (celostná geografie — nepoužívám výraz jednotná pro rozdílnost významu u geografů buržoazních a marxistických) a dualistické (jsou dvě geografie), konečně nedávno souperení mezi stoupenci především empirie (praxe) a stoupenci především formalizace (teorie, generalizace).

V „chaosu“ se můžeme správně orientovat pouze, když jsme na marxisticko-leninských filozofických pozicích. Pak ovšem pro nás přestane být chaosem. Je škoda, že geografie ani ne na konci století více nepřispěla k vzniku marxistické teorie, že žádný geograf nezvládl — ač se tím mnozí zabývali — ve všech vztazích a spojeních přírodu a společnost tak jako klasici marxismu-leninismu, kteří geografie nebyli. Ani R e c l u s nepochopil, tím méně jiní, že základem společenského vývoje je výroba.

I po Velké říjnové socialistické revoluci zůstávaly v ruské geografii všechny směry známé ze starší doby. Fyzická geografie mohla dále stavět na výrobných tradicích, ale socioekonomická nikoli. Sovětská socioekonomická geografie se více než ze starých základů vyvinula z vědeckého díla a konkrétních direktiv V. I. L e n i n a [např. Koncept plánu vědecko-technických prací, Spisy 27, s. 315—316, Svoboda 1954], z plánu Goeiro, regionalizace sovětského státu, z teorie a praxe budování socialistického hospodářství a kultury.

Marxisticko-leninskou koncepci jednotné geografie (s metodologií socioekonomické a regionální geografie) její hlavní tvůrce N. N. B a r a n s k i j nazval *regionální* a může být stejně tak prohlášena za *geografickou*. Obhájil ji proti periodicky se opakujícím kritikám „zleva“. Byl iniciátorem usnesení ÚV komunistické strany a sovětské vlády o vyučování geografie (r. 1934), aktu, který nemá analogii v historii naší vědy. S vědeckými pokroky sovětské geografie se svět seznámil až po druhé světové válce, zejména geografie socioekonomické.

Ještě v padesátých letech došlo k recidivě levičáckých kritik, kdy se z „hetterismu“ a jiných hříchů obviňovali i nejlepší marxističtí geografové. A znovu pak došlo k řešení základní otázky vztahů hlavních subsystémů geografie — pří-

rodního a socioekonomického. Jedno extrémní hledisko vycházelo z koncepce geografického determinismu francouzských filozofů 18. stol. E. B. Alajev (1977) doporučuje nazývat je raději *vulgárním geografismem*. Protikladné extrémní hledisko se původně zakládalo na teleologickém a vždy na idealistickém světovém názoru. Když se však základem teoretických koncepcí geografie stala materialistická dialektika, je pro toto druhé extrémní hledisko aktuální jiné východisko — absolutizace specifických společenských zákonů a odmítání jakéhokoliv vlivu zákonů přírodních na společnost a ve společnosti. Tedy indeterminismus nebo podle V. A. Anučina (1972) *geografický nihilismus*.

Obě extrémní hlediska jsou v rozporu s marxisticko-leninskou filozofií; jak dokázali sovětsí filozofové, kteří se k této otázce vyslovili, nadále se mohou udržet jen na okrajích hlavního proudu. Materialistická dialektika dala potřebné metodologické předpoklady k správnému pochopení vzájemného vztahu přírody a společnosti jako dvěma kvalitativně odlišnými částmi jednoho celku. Koncepci jednoty geografie, jak ji chápou nástupci N. N. Baranského a jiných velkých geografů (a vyjádřil V. A. Anučin) „... i když se někteří geografové pokoušejí ji zamítat a umlčovat... nepochybně patří budoucnost“ (K. K. Markov 1978, s. 10).

Česká geografie jako moderní věda může spojovat své začátky s rozdělením univerzity v Praze roku 1882, kdy vznikl zárodek jejího prvního pracoviště; potom by oslavovala století své existence. Zatížena nešťastnými začátky a omezována malými poměry, dostávala se až po přelomu století na jakous takous úroveň. Ale v desetiletí po vzniku Československa jistě poprvé se zařadila do mezinárodního proudu v naší vědě jako partner rovnocenný zásluhou J. V. Daneš, V. Dvorského a dalších. Po druhé světové válce myslím, že se tak stalo v šedesátých letech vlivem zvládnuté již marxistické metodologie vědecké práce, růstem materiální a kádrové základny (ČSAV), díky vědeckým kontaktům se sovětskou geografii a s celým světem.

Vedle původního vlivu jen německých a francouzských škol geografických se v meziválečném období k nám dostávaly i geografické ideje ze světa anglosaského a další, bohužel nikoli z SSSR. To se uskutečnilo, až s nevysvětlitelným zpožděním, v letech padesátých.

Česká geografie od kosmografie na jezuitské univerzitě [to zjišťujeme při detailnějším sledování, pro které zde není místo] přece — třeba s opožděním — reagovala na hlavní „revoluce“ či respektovala významné obraty v cestě „evoluce“ této vědy ve světě.

Geografizace geografie

V závěrečném aktu historické už konference v Helsinkách jsme četli také „... humanitní a sociální vědy, jako jsou historie, geografie, filozofie, psychologie, pedagogika...“. Přirozeně, summitové politické fórum může zjednodušovat klasifikaci věd. Význam uvedenému zařazení geografie však dodala důraz celosvazová porada univerzitních učitelů socioekonomické geografie v Moskvě r. 1978, kde se k tomu v hlavním referátě říká... „Je to naprosto správné... Humanizace pronikla do všech oborů geografických věd“.

Ani vlastní objekt fyzické geografie si nedovedeme představit bez vlivu lidské společnosti. Dokonce, kdybychom z geografického prostředí vyloučili lidi, sídla, průmysl apod., zůstávají významné stopy. Vždyť „... člověk vtiskl přírodě svou pečeť; nejen, že přemístil různé druhy zvířat a rostlin, nýbrž změnil vzhled a podobu svého sídliště, ba dokonce samy rostliny i zvířata tak, že stopy jeho činnosti mohou zmizet jen při všeobecném odumírání Země“ (B. Engels: Dialektika přírody s. 34, Praha 1950).

Po několik desítek let četní marxističtí geografové usilovali shromažďovat

důkazy o tom, jaké nepřekonatelné rozdíly jsou mezi geografií fyzickou a socioekonomickou a o nemožnosti zařadit geografii jako takovou do systému věd. Zprvu jen nemnozí pochopili, že společenské a přírodní vědy, to je dialektická jednota. K. M a r x a B. E n g e l s přece napsali: „Známe jen jednu vědu -- vědu historickou . . . je možno ji dělit na dějiny přírody a dějiny lidí. Jenže tyto dvě stránky nelze oddělovat . . .“ (M a r x — E n g e l s : Spisy 3, s. 32, Praha 1958). Tuto jednotu ovšem třeba uvažovat jako jednotu v kvalitativní mnohostrannosti, ne jako neuznávání rozdílů mezi vědami.

V současné době se zase pociťuje naléhavost geografické syntézy. Empirická cesta k realizaci se osvědčila málo a dnes sama úspěšná nemůže být. Teoretická cesta je nadějnější, ale bude muset využívat i „mosty“, vybudované dosud regionální geografií.

Nejdříve se poznalo, že geografie ve svých obtížích zařazování se do klasické klasifikace věd není sama. Existuje více procesů, které mají současně vlastnosti přírodních a společenských věd, např. celé zemědělství. Podobný vztah jako mezi fyzickou a socioekonomickou geografií vidíme také mezi psychologií a fyziologií vyšší nervové činnosti, mezi společenskou a matematickou statistikou apod.; kybernetika také výrazně demonstruje jednotu vědy. Za vědeckotechnické revoluce se nyní představuje systém klasifikace věd, ale již dříve se geografům, hájícím celistvost své vědy, dostalo významné podpora od filozofů.

Nověji V. S. L j a m i n (1978) ve smyslu Engelsově (a po A. A. Grigorjevovi) nachází i *geografickou formu pohybu hmoty*, se specifickým vzájemným působením mezi elementy hydrosféry a troposféry, kdy vznikají moře, ledovce, oblaka, ale i různé formy reliéfu. Je přesvědčen, že „jestliže objekt geografie existuje mimo naše vědomí a je určeno jeho místo mezi objekty jiných věd, potom m u s í existovat věda, která ho studuje“ (s. 89). Geografická sféra mu samozřejmě nepředstavuje syntézu přírodního a sociálního. Ale v základě vývoje společnosti je materiální výroba. Ne společnost, materiální výroba, se stávají částí přírodních systémů, ale elementy přírody se postupně včleňují do materiální výroby a tak se vlastně stávají složkami společnosti. Jednota geografie vyplývá z toho, že je tu společný objekt — geografická sféra, společný základ jejich komponentů, společné geografické zákony. Toto vyhovuje i V. A. A n u č i n e m už r. 1960 vyslovené tézi, že pro jednotu geografie nestačí shoda jen v objektu, nebo jen v metodě; dokazoval, že existuje obojí. Jeho komplexní geografickou metodu můžeme také nazývat *regionální koncepcí a regionální metodou* výzkumu.

Geografická sféra — integrační geosystémová organizace — se vyvíjí v nižší části atmosféry, v hydrosféře, svrchní části litosféry. Neexistuje ani na Měsíci. ani na Marsu, neboť nejen že tam chybí socioekonomická sféra a biosféra, ale také hydrosféra a na Měsíci i atmosféra. Je důležité si to uvědomit dnes, kdy se všechny síly věnují naprosté likvidaci koncepce unikátnosti v geografii. Někteří geografové, také W. B u n g e (1967) a stoupenci směru prostorové organizace, profilace geografie jako vědy nomotetické (J. P a u l o v 1969), se domnívají, že se tak vyřeší protiklady v geografii. V praxi jde i o přesun těžiška z mikrogeografie a makrogeografie, od empirie výhradně k teorii atd.

Ale pravda o problému jedinečné — obecné je jiná. Stejně jako absolutizace jedinečnosti, řekněme hetterovsko-hartshorneská, i její úplné odmítání musí vést zejména k odporu vůči taxonomii, bez níž se geografie neobejde. Podle B u n g e l i o „regionální geografie (jen) klasifikuje polohu míst, teoretická geografie je předvídá“ (1967, s. 203). Správně I. V. K r u t (1979) o tom píše, že to je krajně chudá definice, nehovořící vůbec o specifičnosti objektu.

Přirozeně, marxističtí geografové už dříve zamítali princip unikátnosti, když byl definován tak, jak učinil R. Hartshorne v *Nature of Geograpy* (1939, s. 468): „... vůbec nejsou nutné jakékoli jiné univerzální postuláty, pouze obecný zákon geografie, který praví, že všechny oblasti jsou unikátní“. Víme, že pozorováním jedinečného jevu můžeme jen málo získat, ale i takovéto jevy se seskupují do širších kategorií a vzniká tak padací most k obecnému. Problém obecného a jedinečného je v geografii zásadní, je to vlastně problém vztahu mezi analýzou a syntézou, specializací a integrací.

Svého času už A. Humboldt uvedl, že geografie zkoumá „rozmanitost v jednotě“. K. K. Markov (1978, s. 36) k tomu správně dodává, že taková úloha je „splnitelná pouze při užití integrační metody — geografické“.

Materialistická dialektika chápe studovaný objekt jako *jednotu rozmanitosti*. Většina geografů dnes uznává jednotnost objektu geografie, zná i podstatu diferenciací uvnitř této jednoty, ale jen nedostatečně se orientuje v integraci. Menšina geografů, ne nevýznamná, vidí dobře objekty geografických disciplín, ale vůbec ne mnohostranné vazby mezi nimi. V. A. Anučin (1960, 1972) ukázal, jak třeba v geografii chápat filozofický problém celku a jeho částí a jak je nevyhnutelné spojovat specializace odvětvové a regionální. Přitom ani neaplikoval systémový přístup (ostatně ani W. Bunge ne!).

Pro geografii, jak už výše uvedeno, systémový přístup znamená vědecký nástroj mimořádně účinný, pro regionální geografii teprve. O systému uvažujeme jak v případě objektu geografického zájmu (A), tak v procesu geografických výzkumů (B) a řešíme tak i obtíže heterogenní struktury geografie (C). K tomu (C) několik vět.

Pokud vím, v geografii použil termín „systém“ I. G. Alexandrov už v r. 1925 a též rok I. G. Šulgin termín „komplex“. N. N. Baranskij píše v roce 1940 o „systému geografických věd“. Dnes i geografové, kteří odmítají jednotnou geografii, přijímají koncepci systému či komplexu geografických věd. Komplex navrhl asi dříve A. A. Grigorjev, potom A. M. Kolotijevskij (1967) a znovu S. V. Kalesnik (1972). Uvnitř komplexu znají (zejména) systém fyzickogeografický a socioekonomický. Vztah systém — komplex teoreticky není v systémové teorii jednoznačně vyřešen, aristotelovské „celek je víc než součet částí“ se vztahuje jak systému, tak komplexu (systému podřízenému). Zde ale cítíme, že tyto autoři chtějí vidět vazby přece jenom volnější, než se předpokládají uvnitř systému, s jeho podsystémy a mezi jeho všemi složkami. To však vůbec není otázka zásadní důležitosti.

Systémový přístup je založen i na možnosti použít více modelů pro výzkum téhož objektu, a proto i jeho stoupenci nemusí nutně uznávat stejný model systému geografických věd. Už např. samo zavedení teoretické geografie, konstruktivní geografie, metageografie, je průlom do „klasického“ modelu, bazírujícím na důležitých objektech výzkumu; a ještě dále šel P. Haggett (1975, 1979), když navrhol dělení podle způsobů zkoumání problémů (přiblížil se v tom s W. Bunge m).

Došlo tedy k velikému pokroku, díky materialistické dialektice (dialektické logice) a systémovému přístupu de facto k odstranění rozporů mezi marxistickými zastánci a odpůrci jednoty geografie.

V terminologii — i základní — se ovšem o unifikaci a pokroku hovořit mnoho nedá. Zůstává např. „fyzická“ geografie jako nevhodný název pro přírodní subsystém; tak to cítil už L. S. Berg. Nerozlišuje se obsah termínů ekonomická geografie a sociální geografie (a spojený). N. N. Baranskij už r. 1930 (v předmluvě k překladu knihy A. Hettnera) zná oba termíny (navrhuje sociogeografii). Výchozí je přitom jednoduché. Např. ekonomická geografie = věda o výrobních územních komplexech, socioekonomická geografie = věda o sociálně ekonomických územních systémech, se všemi druhy aktivity společností atd.

Koncepce organizace prostoru či *prostorové struktury* a procesů není — obsahem — v geografii tak nová, jak se myslí. Jde vlastně o inovovanou koncepci

regionálnosti. Při používání matematických a jiných exaktních postupů má také podobnou i chorologickou formu projevu. Kategorie struktury je bezprostředně svázána i s koncepcí regionálnosti — vždyť strukturnost je *všeobecný rys materiálního světa*. Nelze souhlasit, když se vyzdvihuje na vševládoucí koncepci. Někteří autoři soudí, že nejlépe reprezentuje předmět moderní geografie jako vědy vysvětlující, předvídající a nařizující (R. A b l e r et col., s. 573). I kdybychom tomu uvěřili, musí zůstat dostatek možností pro aplikaci principů dalších.

Podle principu regionálnosti považuje se za objekt geografického studia konkrétní *region* s charakteristickým komplexem složek fyzickogeografických a socioekonomických. Jeho hranice mohou být přírodní, historické a jiné, velikost rozmanitá a je možné další vnitřní členění. Geografie zná regiony fyzickogeografické, socioekonomicko-geografické a (problematické) komplexně geografické. Poslední byly vlastním objektem studia regionální geografie. Ale víme, že ve zdařilých syntézách a v celém tzv. stranověděni, *Länderkunde*, byla *hlavním článkem* sféra socioekonomická. Nicméně vývoj se dál v zásadě směrem správným, jak se zdá nyní, když se propracoval k aplikaci systémové teorie jako formy užití materialistické dialektiky (dialektické logiky) pro výzkum složitých objektů, jakým je určitá prostorová integrace.

Důležitou úlohu v úspěšné aplikaci regionálního přístupu sehrála spolupráce geografické vědy s *kartografií*. V kartografické metodě přesné lokalizace a znázornění kombinací sledovaných objektů našla geografie prostředek pro charakteristiku celého komplexu těchto objektů i objevení specifických zákonitostí v jejich spojení a rozložení (I. P. G e r a s i m o v 1976, s. 199).

Regionální koncepce platí nejen pro studium historicky vzniklých teritoriálních struktur, ale i vlastností geografických objektů; některé jsou podmíněny teritoriálním rozložením.

Regionální koncepce a regionální metoda je ve své tendenci integrační geografičtější než moderní prostorový strukturalismus, ale přirozeně, třebaže její význam musím znovu a znovu zdůrazňovat, s ní samotnou geografie *n e v y s t a č í*.

Pojmy regionálnost a geografičnost můžeme ztotožňovat, zejména uvažujeme-li orientaci některých negeografických věd směrem k užívání i metod geografických. Regionální věda W. I s a r d a (od r. 1954) však ve svém názvu použila regionální jen jako synonymum teritoriální, prostorový. Regionální je mnohem víc, jak věděl i D. W h i t t l e s e y (1957). Větší zmínku zaslouží regionální ekonomika, tj. geografická specializace ekonomických věd. Její významný představitel N. N. N e k r a s o v (1978 slov. 1980) píše: „Cíle vědeckého výzkumu regionální ekonomiky a ekonomické geografie jsou identické“ (s. 59). Akademik S. G. S t r u m i l i n (1957, s. 70 in *Ekonomičeskije nauki*) ohlašoval už před tím . . . „pozornost . . . upoutává oblast na hranici ekonomických a přírodních věd, která se nazývá regionální ekonomika“. Co z těchto faktů vyvodíme? Za prvé uspokojení nad tím, jak geografický přístup se prosazuje i v ekonomické vědní oblasti. Za druhé konstatujeme, že ekonomičtí geografové, stoupenci „dualismu“, se dočkali osudu, který jim předpověděl už N. N. B a r a n s k i j a připomíná K. K. M a r k o v (1978, s. 62—63): „Od (jednotné) geografie se oddělili a v ekonomice se ukázali nepotřební, poněvadž regionální problémy své vědy si ekonomové řeší kompetentněji“. Za třetí pak musíme demonstrovat, že ani socioekonomická geografie jako taková, ani její regionální větev (o komplexu regionální geografie ovšem ani nemluvě) se nemůže s regionální ekonomickou geografii ztotožňovat, ač se budou přibližovat v metodách. K tomu se v tomto smyslu vyjádřilo mnoho sovětských geografů, a to i „dualisté“ P. A l a m p i e v, B. V. S e m e v s k i j aj., ale zde uvedu názor významného ekonoma A. E. P r o b s t a (1975, *Regionalnaja ekono-*

mika i ekonomičeskaja geografija. Leningrad, s. 81): „Předmět ekonomické geografie je mnohem širší než předmět regionální ekonomiky, ekonomická geografie zkoumá nejen oblasti, ale i státy...“

Fundamentální práce W. Bungeho (1962—1967), P. Haggetta (1965 až 1968, 1975—1979), R. Ablera + J. Adamse + P. Goulda (1972), D. Harveye (1973) a dalších, pro geografy přitažlivým způsobem aktualizující uznávaný chronologický aspekt naší vědy a nově, lépe vyjadřují vztahy v prostoru. V tom představuje „prostorová organizace“ zlepšení regionální koncepce. Ale téměř vůbec se nepokročilo v integraci, syntéze, třebaže vědeckotechnická revoluce přinesla k tomu takové nástroje, jako je systémová teorie, geokýbernetika, faktorová analýza, modelování.

Syntetický přístup není dokonce všeobecný ani v samotném systému fyzickogeografickém a systému socioekonomogeografickém. L. Mičian (1980) podal přehled názorů ve fyzické geografii, z něhož však poznáme, že většina sovětských a československých vědců chápe jako jádro systému fyzickogeografických věd komplexní (syntetickou) fyzickou geografii. Tato integrující disciplína má u různých autorů různé názvy. Myslím, že by se mohla nazývat i *regionální fyzická geografie*. L. Mičian dále „systém fyzickogeografických věd pokládá za samostatný i ba relativně, představuje súčasť jednotného systému geografických věd, tedy ako subsystem“ (s. 294). Analogická situace je v systému (subsystému) socioekonomické geografie, třebaže tu k specializaci a rozvoji analytických disciplín došlo později a komplexní disciplínu představovala *via facti regionální geografie*, nikoli regionální socioekonomická geografie. Podle Ju. G. Sauškina a (1973) je hlavním článkem realizovaných syntéz socioekonomická geografie proto, že „racionální teritoriální organizace života společnosti je pro geografii hlavní cíl“ (s. 167).

Vývoj dospěl tak daleko, že velká většina publikovaných vědeckých prací se týká dokonce jen některé úzce specializované disciplíny fyzickogeografické nebo socioekonomogeografické. Podobně jako ztratil svůj význam termín geografie, ztratily by jej zvolna i názvy obou hlavních systémů. Prohlubujeme-li dále jen analýzu, aniž bychom vytvářeli syntézu, překračujeme hranice geografie. Nestane se tak jenom, když studujeme jednotlivé komponenty geografické sféry jako části celku. Nevtaný vývoj je zřejmý i u nás; proti tradici, proti teorii, proti praxi. A současné programy vysokoškolského studia geografie, v nichž v druhé polovině převládají přednášky negeografů nebo negeografické, málo opravňují optimistický názor na další vývoj a budoucnost jednotné geografie a regionální geografie.

V koncepci a metodě regionálnosti vidíme i jednu z hlavních forem *geografické syntézy*. Regionální geografie, ze které se cestou empirie rozrůzňovaly geografické disciplíny, měla být také konečným cílem veškeré geografické práce (J. Krejčí 1947, J. Korčák 1954), „korunou“ geografie. Takové úkoly plnit nemůže, ale má své svrchované důležité poslání v integraci, v *geografické syntéze*.

Celá geografie, všechny geografické disciplíny vlastně musí být „regionální“. S výjimkou teoretických a metodických studií se přece každá vědecká práce v kterékoli disciplíně geografické týká nějakého regionu, nějaké části geografické sféry. A tak nelze většinu geografických prací jednoduše rozdělovat na všeobecné a regionální. Odvětvové studie se zpravidla také vyznačují (elementární) integrací, a od nich je plynulá tematická řada až k regionálním čili komplexním pracím, syntéze v plném slova smyslu. Přitom je vždy zásadní důležitostí otázka *měřítká*. Regionální geografii nerozumíme pouze komplexní geografické charakteristiky států, ani ne regionů, územních systémů jakýchkoli. V geografii a jejich subsystémech má každá disciplína část obecnou, regionální, aplikovanou.

Koncepce regionálnosti není ovšem užita pouze v integraci geografických

znalostí v regionálních výzkumech a pak monografiích. Výrazným i teoretickým pojmem je geografická regionalizace (rajonizace), kterou považují tak mnozí geografové za otázku v naší vědě základní důležitosti a (přehnaně) za konečný cíl geografického výzkumu. Je třeba konstatovat, že regionalizace vedená po linii komplexního hodnocení jak elementů přírodního prostředí, tak sféry socioekonomické se nedaří, že máme vlastně regionalizaci fyzikogeografickou a socioekonomickogeografickou. Přirozeně, i ve fyzikogeografické se nyní musí uvažovat vliv lidské společnosti a ekonomickogeografická regionalizace vždy respektovala přírodní složku a přímo ji i obsahovala. O regionalizaci a její teorii se nahromadila velice rozsáhlá literatura, dále rozmnožovaná. Sovětští a jiní marxističtí geografové se shodují v oceňování vědeckého významu i praktických úkolů regionalizace, také v chápání regionů jako objektivně existujících, ale různí se nejen v konkrétních metodách, ale poněkud i v teorii. V britsko-americké literatuře se proti nedávné minulosti (R. H a r t s h o r n e 1939–1959, D. W h i t t l e s e y 1954–1957) význam regionalizace nyní spíše snižuje (R. C h o r l e y + P. H a g g e t t 1967, W. B u n g e 1966, D. H a r v e y 1973). Tam je rozšířen názor, že region je subjektivní *konceptce badatelská*. Komise pro ekonomickogeografickou regionalizaci IGU po létech práce provedla dobrou analýzu koncepcí a metod regionalizace, ale pokud jde o pojetí regionu či význam celé koncepce, rozdíly v názorech n e u m o ž n í l y žádný společný závěr (J. K o s t r o w i c k i 1975).

Geografie operuje také jinými územními taxonomickými jednotkami, než jsou regiony, a to areály a zónami. Souhrnně a zkráceně je E. B. A l a j e v (1977) navrhuje nazývat taxony a *taxonomizaci* považuje za pojem nadřazený regionalizaci. S regionalizací souvisí *typologie*, třebaže jsou založeny na odlišných myšlenkových postupech (J. K o s t r o w i c k i 1978). Region je pojem více územní, typ je pojem více systematický (taxonomický). Taxonomie se v geografii obvykle ztotožňuje se systémovým přístupem.

Také P. H a g g e t t (1965) souhlasil, že vymezování regionů je jedním z nejlogičtějších způsobů organizace geografické informace. A zřetelně sympatizuje s W. B u n g e m v tom, že regiony nejsou unikátní a že regionální geografie je v postavení přírodních věd, které mají k taxonomii silný vztah (např. botanika, dřívě i chemie).

Svého času (1954) K. A. S i n h u b e r zveřejnil různá vymezení „střední Evropy“ 16 geografů z let 1914–1951. Mapa upoutala až nezaslouženou pozornost, zejména autorů mimo kontinent. P. H a g g e t t ji zařadil do obou svých citovaných knih (také D. H a r v e y) a zkrácené rozdílnosti nazývá šokujícími. Jen dnešní ČSR a Rakousko totiž všichni autoři považovali za nesporně středoevropské jádro. Ale vyvozovat z takovéhoho a jiných případů závěry proti koncepci a metodě regionalnosti nebo vidět v nich důkaz proti unikátnosti je pochybené. Stejně obráceně. Bezpochyby kdyby nejen 16, ale jakýkoli počet geografů vymezoval např. Čechy, tj. Vltavsko-hornolabskou kotlinu, shoda by jistě byla zase „šokující“. Důkaz pro opačná hlediska bych v tom neviděl.

Naposledy u nás teoreticky uvažuje o regionální geografii J. D e m e k (1980), shledávající ji ovšem v krizi; také proto, že přes správné vytěnění jejího objektu a předmětu ji chápe úzce, jako jeho čeští předchůdci a E. W i r t h (1978). Přínosem je Demkovo akcentování systémového přístupu a společnosti jako rozhodující složky v geografické (krajinné) sféře.

Podle mého názoru však i regionální geografie v onom nepřijatelně nejužším chápání, tj. jako „stranovědní“, „Länderkunde“, má zajištěnou svou dobrou existen-

ci, když bude inovována. Současná sovětská generace regionálních geografů rozpracovala nový problémový přístup, v němž jsou klíčovými otázkami zabezpečení zdroji, postavení v systému mezinárodní dělby práce, zvláštnosti vývoje odvětví a územní struktury hospodářství, urbanizace, vliv vědeckotechnické revoluce na rozmístění výrobních sil, vztah hospodářící společnost — geografické prostředí atd. Uznávaný odborník ve středoškolské geografii V. P. M a k s a k o v s k i j soudí (1978), že nemáme-li „integrovanou“ regionální geografii, je optimálním řešením, aby v obsahu přednášek o ekonomické geografii zahraničních zemí vysoko převažovaly partie o jednotlivých státech (na pedagogických fakultách).

Regionální geografie analyzuje a generalizuje údaje o konkrétních územích a zjišťuje, jak se v nich uplatňují obecné zákonitosti fyzikogeografické a socioekonomogeografické. Správně předpokládali V. M. G o c h m a n a G. M. I g n a t j e v (1960), že regionální geograf je současně buď fyzický nebo socioekonomický geograf, takže už proto sleduje zpravidla i zákonitosti obecného charakteru. Nověji také S. B. L a v r o v a G. V. S d a s i u k (1978) zjišťují, že v SSSR existuje regionální geografie fyzická a socioekonomická, které chtějí sblížovat. S. V. K a l e s n i k (1972) se však nesmiřoval s existencí takových dvou regionálních geografii. Je pro *komplexní* regionální geografii, ale v S a u š k i n o v ě definici „geografie je věda o zákonech vývoje geosystémů a o jejich řízení“ soudí, že nevyhovuje, neboť prý geosystém = ekonomickogeografický rajon.

Regionálně geografické práce — pravda — mají dosud více popisný charakter než fyzikogeografické nebo socioekonomogeografické, které (zpravidla) analyzují zákonitosti ne přímo spojené s jediným konkrétním územím. Ale ani celá geografie se nemůže zcela zříci *popisně srovnávací metody*; geografové se nesmějí odnaučit literárním způsobem vyjádřit konkrétní fakta. Mladí pak musí srozumitelným způsobem vyjadřování začínat, jako je tomu ve všech vědách i v umění.

Proč popisná éra převládala v regionální geografii a v celé geografii déle než jinde, pochopil správně V. Š. L j a m i n (1978). Byla to složitost studovaného objektu, která to způsobila. Jak bylo potřeba srovnávací způsob [po K. R ä t t e r o v i O. P e s c h e l a E. R e c l u s] např. geografické *analogie, paralely* aj. v regionální geografii inovovat, dokázal svého času mistrovsky N. N. B a r a n s k i j.

V. A. A n u č i n (1980 s. 14) dokonce podezřívá mnohé „novátory“, že by chtěli zahrnat regionální geografii do matematických formulí. Ale nové metody je třeba zahrnovat do vědy ne na místo, ale současně s metodami starými.

Leninské charakteristice procesu poznání „od živého pozorování k abstraktnímu myšlení a od toho k praxi“ odpovídá i současná metodika naší vědy, která má řadu etap na sebe navazujících, zná také různé cesty k těmž cíli a teprve úplným závěrem je doporučení pro řízení rozvoje složitých geosystémů.

Zatímco *regionální koncepce a metoda* geografické vědy převládala skoro 200 let, princip *organizace prostoru* po méně než dvou desetiletích již přechází v nové principy: *problémový a ekologický*. Oba se zdají regionální koncepci a metodě velmi blízké, ale jen první vyhovuje charakteru jednotné geografie. Tendence vývoje geografie jsou odrazem společenské praxe, potřeb materiální výroby. Geografie dostává stále více a více vědeckých témat, která žádná dílčí geografická disciplína sama neřeší. Jak to bude v budoucnosti? Přirozeně musíme předpokládat současnou potřebu syntézy i analýzy. Hlavní je, že „marxistická metodologie a aktivnější účast představitelů marxisticko-leninské filozofie v rozpracování otázek vzájemného vlivu společnosti a přírody zaručují pevnost koncepcie jednoty geografie...“ (K. K. M a r k o v 1978, s. 63—64). Z otců principů organizace prostoru P. H a g g e t t (1979) na konci své knihy aspoň připouští (s. 668), že i „... při pokračující specializaci vědy, někteří vědci přesto

budou směřovat k *integraci* a syntéze vědomostí podle geografických tradic". Autoři Spatial organization (R. A. Bler et col.) jsou pak docela přesvědčeni, že „geografie budoucnosti bude více *regionální* než dnes“ (s. 573) a radí považovat současnost v geografii ne za „konec minulosti“, ale již za „začátek budoucnosti“ (s. 575).

Dnes již nikdo ze seriózních vědců Východu ani Západu by se neznemožnil úvahami o ukončené úloze geografie či regionální geografie. Integrace v geografii se nerovná chemickému procesu, v němž mizí komponenty, diferenciací rozhodně nevede k ztrátě společného objektu studia. Kdo zná abecedu dialektiky, nemůže si takové myšlenky připustit.

Geografii budoucnosti a budoucnost geografie jistě nutno vidět jako navazující na současné tendence ve světě a ve vědě. Těch je více a které z nich zesílí? Nejspíše ty, které udržely po tak dlouhou dobu geografii jednotnou a pro společnost potřebnou. Žádoucí úsilí k takové profilaci naší vědy bych také nazval *geografizací geografie*.

Literatura

- ABLER R., ADAMS J. S., GOULD P. R. (1972): Spatial organization: the geographer's view of the world. Englewood Cliffs, New Jersey, s. 587.
- ALAJEV E. B. (1977): Ekonomikogeografičeskaja terminologija. Mysl, Moskva, s. 199.
- ANUČIN V. A. (1972): Teoretičeskije osnovy geografii. Mysl, Moskva, 429 s.
- ANUČIN V. A. (1978): Osnovy prirodopolzovanija. Mysl, Moskva, 292 s.
- BARANSKIJ N. N. (1980): Stranověděnije i geografija fizičeskaja i ekonomičeskaja. In: Izbrannye trudy. Naučnyje principy geografii. S. 18—51. Mysl, Moskva.
- BASOVSKÝ O. (1979): Diferenciácia a integrácia v geografii a regionálna geografia. Acta Geographica 17 (Univ. Comeniana), s. 171—185, SPN, Bratislava.
- BUNGE W. (1967): Teoretičeskaja geografia. Moskva, 279 s. (Orig. 1962, 1966 Lund Studies).
- DEMEK J. (1980): Teorie regionální geografie. Acta UC Geographica XV. Suppl. Praha, s. 43—51.
- DZENIS Z. E. (1980): Metodologia i metodika socialnoekonomogeografičeskich issledovanij. Zinatne, Riga, 258 s.
- GERASIMOV I. P. (1976): Sovetskaja konstruktivnaja geografija. Nauka, Moskva, 207 s.
- GERASIMOV I. P. (1976): Integracionnyj potencial sovremennyh geografičeskich issledovanij. Izvestija VGO, t. 108, s. 196—207. Moskva.
- GOCHMAN V. M., IGNATJEV G. M. (1960): Stranověděnije. In: Sovetskaja geografija, s. 64—75. Geografiz, Moskva.
- HAGGETT P. (1965): Locational analysis in human geography. London.
- HAGGETT P. (1979): Geografija. Sintez sovremennyh znanij. Progress, Moskva, 684 s. (Orig. 1972, New York).
- HARTSHORNE R. (1939): The Nature of Geography. Annals of the A. A. G. 29:173—658, Lancaster, Penn.
- HARTSHORNE R. (1959): Perspective on the Nature of Geography. Rand Mc Nally, Chicago, 201 s.
- HARVEY D. (1973): Explanation in geography. E. Arnold, London, 521 s.
- HETTNER A. (1972): Die Geographie, Ihre Geschichte, Ihr Wesen und Ihre Methoden. F. Hirt, Breslau, 463 s.
- HORÁK B., TRÁVNÍČEK D., HONL J. (1968): Dějiny zeměpisu III., Academia, Praha 284 s.
- CHORLEY R. J., HAGGETT P. (1967): Models in Geography. London.
- INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE JOURNAL (1975), UNESCO, roč. 27, č. 2 (I. P. Gerasimov, G. Sautter, J. Beaujeu Garnier, P. Gould, J. Kostrowicki, D. Smith).
- KALESNIK S. V. (1972): Predmet geografičeskich nauk, ich sistema i klasifikacija. In: Teoretičeskije voprosy. Tom 1, s. 11—25. Moskva.
- KOLOTIJEVSKIJ A. M. (1967): Voprosy teorii i metodiky ekonomičeskogo rajonirovanija. Zinatne, Riga, 247 s.
- KORČÁK J. (1954): Regionální zeměpis. Příloha Sborníku ČSZ 1954, s. 39—47, Praha.

- KOSTROWICKI J. (1978): O sposobach syntetyzowania v nowoczesnej geografii. In Folia Geogr., Geograph.-oecon., 11, s. 9—19, PAN, Kraków.
- KREJČÍ J. (1947): Úkoly regionální geografie. Sborník ČSZ 1947, s. 117—123, Praha.
- KRUŤ I. V. (1978): Vvedeniije v obščuju teoriju zemli. Mysl, Moskva, 368 s.
- KUKLINSKI A. (1979): Studia regionalia — quo vaditis? In: Biuletyn, č. 111, s. 103—130. Komitet PZK, PAN, Warszawa.
- LAVROV S. B., SDASIUK G. V. (1978): Stranověděníje — prošloje i buduščoje. Izvestija VGO, t. 110, s. 7—16, Moskva.
- LJAMIN V. S. (1978): Geografija i obščestvo. Mysl, 309 s.
- MAKSAKOVSKIJ V. P. (1978): O prepodavaniji ekonomičskoj geografii v pedagogičeskich institutach. Izvestija VGO, t. 110, s. 335—341, Moskva.
- MARKOV K. K. (1978): Dva očerki o geografii. Mysl, Moskva, 125 s.
- MAZÚR E., DRDOŠ J., URBÁNEK J. (1980): Geography and the Changing World. Geografický časopis 32, s. 97—107, SAV, Bratislava.
- MÍCIAN L. (1980): Ponímanie systému fyzickogeografických vied v sovietskej literatúre. Geografický časopis 32, s. 287—299, SAV, Bratislava.
- NEKRASOV N. N. (1980): Regionalna ekonomika. Alfa, Bratislava, 360 s. (Orig. 1973, Moskva).
- PAULOV J. (1969): Syntetizačno — integračné úsilie v geografii a exaktné postupy. Sborník ČSZ 1969, s. 127—140, Praha.
- SAUŠKIN Ju. G. (1973): Ekonomičeskaja geografija. Mysl, Moskva, 557 s.
- SAUŠKIN Ju. G. (1976): Istorija i metodologija geografičeskoj nauki. Izd. MGU, Moskva, 400 s.
- ŠEBOR M. (1972): Comenian Pansophia: Geographic Comments. In Comenius, library of Congress, s. 87—92, New York.
- IROLL C. (1968): Die Stellung der Geographie zwischen der Natur-, Geister- und Sozialwissenschaften. In: Jahrbuch 1967, s. 555—577, Westdeutscher Verlag, Köln.
- TROLL C. (1970): Landschaftsökologie (Geoecology) und Biogeocoenologie. Revue Roum. Géol., Géophys. et Géogr., Serie de Géographie 14/1/1—18. București.
- WIRTH E. (1978): Zur wissenschaftstheoretischen Problematik der Länderkunde. Geograph. Zeitschrift 66:241—261, Wiesbaden.
- WHITTLESEY D. (1957): Regionalnaja koncepcija i regionalnyj metod. In: Amerikanskaja geografija s. 39—80, Innostr. lit. Moskva (Orig. 1954, Syracuse).